МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

КОПИЛОВА Надія Олександрівна

УДК 130.2:316.7

ЕВОЛЮЦІЯ ГЕНДЕРУ: ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ ГЕНДЕРНИХ ІНВЕРСІЙ

26.00.01 – теорія та історія культури

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата культурології

Київ – 2021

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.
Робота виконана на кафедрі культурології, мистецтвознавства та філософії культури Одеського національного політехнічного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент
Ковальова Ніна Іванівна,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри культурології

Офіційні опоненти: доктор культурології, професор
Кікоть Антоніна Андріївна,
Харківська державна академія культури,
завідувачка кафедри майстерності
актора

кандидат культурології, доцент
Добіна Тетяна Геннадіївна,
Маріупольський інститут
«ВНЗ «Міжрегіональна Академія
управління персоналом»,
доцент кафедри соціальних наук та
психології

Захист відбудеться 26 лютого 2021 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.850.01 у Національній академії керівних кадрів культури і мистецтв за адресою: 01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9, корпус 15.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв за адресою: 01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9, корпус 11.

Автореферат розісланий 25 січня 2021 року.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради
доктор культурології, професор О. В. Овчарук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасна культура переживає кризу легітимізації гендерних реалій, що позначається на численних соціокультурних практиках, зокрема на способах визначення ідентичності. В кризові або транзитивні (за М. Найдорфом) епохи змінюються ціннісні орієнтири, розширюються гендерні стереотипи і ролі, що нерідко викликає конфлікт із традицією. Це актуалізує проблематизацію інверсій гендеру в культурі та відкриває шлях для дослідження його еволюції, в процесі якої саме гендерні інверсії відіграють провідну роль чинника змін та «акумулятора» нового соціокультурного досвіду.

Гендерна проблематика культури і суспільства активно розробляється у вітчизняному гуманітарному дискурсі (Т. Бурейчак, Т. Гундорова, О. Забужко, А. Кікоть, О. Кісь, М. Маєрчик, Т. Марценюк, В. Суковата та ін.), містить низку дискусійних питань, зокрема щодо гендерних трансформацій. Роботи зарубіжних дослідників (Дж. Батлер, С. Бем, М. Кіммела, Р. Коннелл, А. Рахмана, Дж. Скотт, Д. Харавей, І. Хірдман та ін.) заклали основу для співвіднесення еволюції гендерних стандартів і настанов з процесами зміни «культурної влади». З кінця ХХ ст. концепт культурної влади активно фігурує як складова досліджень культурних процесів в зарубіжній соціології, соціальній антропології, теоріях медіакомунікацій та міжнародних відносин (Дж. Лалл, Г. Мортазаві, К. Фрідман та ін.). У вітчизняній культурології цей концепт ще не отримав належного поширення попри його значний теоретичний і практичний науковий потенціал та не був пов'язаний з проблематикою еволюції гендеру. Натомість теорії влади як соціокультурного конструкту (П. Бурдьє, М. Фуко) дають змогу не лише розглядати, але й прогнозувати культурні процеси, давати відповіді на актуальні питання сьогодення в контексті проблематики взаємозв'язку соціуму та індивіда, культурної і гендерної ідентичності.

Актуальною є проблема дослідження сучасних мистецьких практик як способів подолання застарілих настанов щодо гендеру. Мистецтво – це простір, в якому проблематизуються значущі для соціуму символічні, в тому числі й гендерні аспекти життя, які ще не набули усвідомлення на рівні соціокультурних практик. Тому осмислення складних взаємовпливів гендерних інверсій та культурної влади на мистецькому матеріалі сучасності містить значний науковий потенціал.

Актуальність обраної теми зумовлюється й тим, що в ситуації значної уваги вітчизняної соціології до гендерної проблематики культури недостатньо дослідженими лишаються її культурологічні виміри. Сукупність зазначених факторів зумовила вибір теми дисертаційного дослідження **«Еволюція гендеру: проблематизація гендерних інверсій».**

Зв'язок теми дослідження з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з планом науково-дослідної роботи в межах комплексної наукової теми кафедри культурології, мистецтвознавства та філософії культури Одеського національного політехнічного університету «Культурна ідентичність у сучасних інтеграційних процесах» (№ 126-77).

Тему дисертаційної роботи затверджено рішенням Вченої ради Одеського національного політехнічного університету (протокол № 5 від 25.02.2014).

Наукове завдання дисертації полягає у здійсненні культурологічного дослідження гендерної проблематики через виявлення взаємовпливу гендерних інверсій та культурної влади як чинників гендерних змін у контексті соціокультурних трансформацій. Це дає змогу простежити динаміку еволюції гендеру в різні культурно-історичні епохи.

Метою роботи є дослідження особливостей еволюції гендеру у вимірах динаміки гендерних інверсій.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких **завдань:**

– проаналізувати значення гендерних інверсій та гендерних інваріантів як чинників гендерних змін;

– уточнити концепт «культурна влада» в межах культурологічного дослідження, зокрема з огляду на теорії влади П. Бурдьє та М. Фуко;

– встановити взаємозв'язок між трансформаціями гендерних стандартів та еволюцією культурної влади;

– виявити та проаналізувати історико-культурні способи подолання культурної влади над гендером через різні варіації культурного конструкту андрогіна, до якого зводяться гендерні інверсії та інваріанти;

– розглянути соціокультурну практику сім'ї як інструмент владного контролю над гендером у новоєвропейській гендерній системі, а також як простір продукування гендерних інверсій у XXI ст.;

– дослідити сучасні мистецькі та соціокультурні практики як способи вивільнення тіла з-під культурної влади;

– проаналізувати гендерні інверсії як варіації виходу з-під контролю культурної влади в сучасній культурі.

Об'єкт дослідження – еволюція гендеру в динаміці культури.

Предмет дослідження – гендерні інверсії та гендерні інваріанти як чинники гендерних змін у транзитивні епохи.

Хронологічні межі дослідження обумовлені проблематизацією гендеру саме в транзитивні (перехідні, кризові) епохи. Для дослідження обрано пізню античну класику, період пізнього Середньовіччя / Відродження, рубіж XIX-XX ст. та сучасність (кінець XX - початок XXI ст.).

Методи дослідження. Міждисциплінарний характер дослідження зумовив використання таких методів: *порівняльний* та *системний аналіз* – для виявлення сутності досліджуваних явищ, їх порівняння, віднаходження закономірностей; *діахронічний* та *синхронічний* методи – для дослідження еволюції взаємодії гендеру і культурної влади в історико-культурній перспективі; *гендерний підхід* – для виявлення способів проблематизації гендерних інверсій та інваріантів в культурних системах, їх впливу на пануючі настанови культурної влади; метод *соціокультурного аналізу* – для з'ясування соціокультурного контексту досліджуваних явищ; метод *семіотичного аналізу* – для розгляду комунікативних структур культурної влади над гендером та конкретно-історичних маніфестацій конструкту андрогіна; *контент-аналіз* – для дослідження гендерних інверсій та інваріантів у текстах культури

(мистецьких акціях, матеріалах ЗМІ, соціальних мережах); *структурний аналіз* та метод *деконструкції* – для дослідження динаміки культурної влади в гендерних системах.

Теоретична база дослідження:

– наукові праці з теорії та історії культури, що визначають концептуальні засади сучасної гуманітаристики, зокрема значення системного аналізу в процесі дослідження культури (Ю. Богуцький, П. Герчанівська, В. Шейко);

– теоретичне осмислення поняття транзитивних епох (Н. Бурикіна, О. Глазунов, Т. Гундорова, І. Іонов, М. Найдорф, К. Ясперс та ін.);

– праці, присвячені дослідженню понять: «гендер і влада» (Дж. Батлер, С. Бем, С. де Бовуар, М. Кіммел, О. Кісь, Р. Коннелл, М. Маєрчик, Г. Рубін, Дж. Скотт, Н. Чодороу та ін.), «чоловіче» і «жіноче» в історії культури (К. Бар, А. Брей, Ж. Дюбі, А. Дворкін, Дж. Келлі, І. Кон, Л. Репіна, Т. Рябова та ін.);

– дослідження феномену влади, теорії її функціонування в культурі (П.Бурдьє, М. Фуко) і теоретизації концепту культурної влади (Дж. Лалл, Г. Мортазаві, Е. Свідлер, Т. Флю, К. Фрідмен та ін.);

– теоретико-історичні розвідки, що констатують кризу традиційного гендеру (З. Бауман, Т. Бурейчак, Е. Гідденс, С. Жижек, І. Кон, Т. Марценюк, М. Рок) і дозволяють з'ясувати зміст понять «гендерні інверсії» та «гендерні інваріанти» (Х. Бауер, Дж. Батлер, С. Бем, С. де Бовуар, Т. Гундорова, А. Кікоть, Л. Ірігаре, І. Кон, А. Рахман, Дж. Хенміонд та ін);

– праці, які містять аналіз концепту андрогінності (С. Бем, М. Бердяєв, Ш. Берн, В. Вулф, Т. Гундорова, К. Еконен, М. Еліаде, А. Кабанов, О. Кірічек, К. Палья, В. Соловйов, О. Турутіна, Н. Хамітов, К. Г. Юнг та ін.);

– розвідки, присвячені гендерній ревізії сучасного мистецтва (Р. Беттертон, Г. Поллок, А. Усманова, О. Чапелик, Н. Чермалих, О. Шпарага);

– роботи, в яких здійснюється рецепція поняття тілесності як способу виявлення культурної влади над індивідом (Дж. Батлер, А. Дворкін, Н. Каменецька, Р. Печескі, О. Попова та ін.);

– дослідження з гендерної проблематики сім'ї (Н. Бурмака, Е. Гідденс, О. Марущенко, І. Тартаковська) та проблем формування гендерної ідентичності особистості (Т. Бурейчак, Т. Добіна, М. Маєрчик та ін.).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в роботі:

Вперше:

– здійснене культурологічне дослідження еволюції гендеру крізь призму взаємовпливу гендерних інверсій та культурної влади як чинників динаміки культури в її гендерному аспекті;

– обґрунтовано сутнісні особливості гендерних інверсій та інваріантів, які зумовлюють конкретно-історичний напрям гендерних трансформацій;

– здійснено культурологічну експлікацію концепту андрогіна як культурного конструкту, що через символічну актуалізацію в соціокультурних практиках демонструє принципову можливість виходу окремих індивідів з-під контролю актуальної культурної влади. Гендерні інверсії та інваріанти в культурних системах транзитивних епох розглянуто в аспекті «андрогінізації»,

тобто символічного і соціального поєднання традиційних маркерів чоловічого і жіночого або прагнення носіїв культурної традиції до «відмови від гендеру».

– простежено основні напрямки осмислення та презентації гендерних інверсій у протистоянні культурній владі в художніх практиках кінця XX - початку XXI ст.

Уточнено та доповнено:

– ключові для дослідження поняття: «культурна влада», що визначається в роботі як пануючий тип ментальності, система дискурсів та регулятивів, яка задає уявлення про існуючі в культурі цінності, норми, ідеали, стандарти, способи цілепокладання, виробляє певні моделі тілесності, поведінки, комунікації, життєві сценарії, зокрема характерні для культурно-історичного гендеру (чоловічого або жіночого); «гендерний стандарт» як комплекс характерних для певної культурної системи гендерних ролей, стереотипів, нормативів, що визначають наповнення фемінного і маскулінного гендеру.

Поглиблено:

– понятєво-категоріальну експлікацію тілесності в сучасній культурі як способу повторного привласнення індивідом свого тіла в процесі виходу з-під контролю культурної влади;

– емпіричну базу культурологічного дослідження проблем гендеру через введення в науковий обіг матеріалів художніх практик, в тому числі Високої моди, реклами, соціальних фотопроектів, флешмобів, інтернет-артів, матеріалів соціальних мереж тощо;

Набуло подальшого розвитку:

– визначення варіацій інверсій жіночої і чоловічої тілесності та сексуальності в повсякденних практиках, а також визначення найбільш суттєвих інверсій сім'ї як традиційного інструменту культурної влади і точки перетину двох гендерних світів;

– рецепція художніх практик з огляду на проблематизацію через них гендерних інверсій та маніфестації культурних смислів, зокрема стосовно тілесності та влади над тілом;

– типологізація шляхів рецепції концепту «андрогін» у гуманітарному дискурсі минулого та сучасності.

Теоретичне значення дисертаційної роботи полягає в залученні тематики гендерних досліджень до проблемного поля культурології через дослідження взаємовпливу гендерних інверсій і культурної влади як чинників гендерних змін у контексті соціокультурних трансформацій. Отримані результати є доповненням до історико-культурної інтерпретації європейської гендерної системи в її еволюції, а також до існуючої традиції гендерної ревізії сучасного мистецтва та соціокультурних практик.

Практичне значення здобутих результатів полягає в тому, що матеріали дослідження можуть бути використані при розробці курсів лекцій та семінарів з історії і теорії культури, історії культури в гендерному аспекті, історії моди, сучасних креативних соціокультурних практик, пов'язаних з питаннями гендерної рівності, толерантності, культурної влади над тілом людини, а також для підготовки навчально-методичних посібників, монографій,

довідникових видань, проведення тематичних лекторіїв тощо. Результати дослідження є актуальними для працівників соціокультурної сфери (зокрема, кураторів виставок сучасного мистецтва, організаторів лекторіїв з гендерної проблематики, гендерних активістів), а також для соціально-адаптаційної сфери (як матеріали для розробок тренінгів, приміром, з питань соціальної андрогінії).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною роботою, здійсненою в галузі теорія та історії культури (культурологія). Висновки та положення, що містять наукову новизну і мають практичне значення, ґрунтуються на результатах, отриманих автором самостійно.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження викладені та оприлюднені у доповідях на наукових конференціях, серед яких: Всеукраїнська науково-практична конференція «Українська культура у розмаїтті виявів» (Рівне, 12-13 листопада 2013 р.), VII міжнародна конференція «Проблема культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур» (Острог, 4-5 квітня 2014 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Мистецтву дозволено все?» (Одеса, 21-23 жовтня 2015 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми культурної ідентичності в актуальному мистецтві та музейній практиці», (Одеса, 14-16 вересня 2016 р.), Міжнародна наукова конференція «Actual Problems of Science and Education APSE – 2017» (Будапешт, 29 січня 2017 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції соціально-гуманітарного розвитку України та світу» (Харків, 11 липня 2018 р.), XV міжнародна науково-практична конференція «Європейський культурний простір і українські перспективи» (Рівне, 14-15 листопада 2019 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції соціально-гуманітарного розвитку України та світу» (Харків, 23 липня 2020 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації викладено у 18 одноосібних публікаціях, з них 6 – у фахових виданнях з культурології, затверджених МОН України, 1 – у наукових фахових виданнях, включених до міжнародних науково-метричних баз даних, 2 – у міжнародному спеціалізованому журналі, 6 – у збірниках матеріалів конференцій, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації, 3 – у додаткових публікаціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (300 позицій), додатків. Загальний обсяг дисертації складає 241 сторінку, з яких 190 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** аргументовано вибір теми, її актуальність, сформульовано мету та завдання дослідження, його теоретичні та методологічні підстави, методи дослідження, об’єкт і предмет аналізу, визначено наукову новизну, теоретичну та практичну значущість роботи.

У першому розділі «Еволюція гендеру та культурна влада: постановка проблеми» визначені методологічні основи роботи, обґрунтовано вибір

стратегій та методів дослідження, розглянуто значущі для дослідження категорії. Здійснено огляд літератури з методологічних та фактологічних аспектів теми роботи.

У *підрозділі 1.1 «Культурна влада та гендерні інверсії: теоретичні концепти»* обґрунтовано підстави дослідження еволюції ґендеру крізь призму дихотомії гендерних інверсій та культурної влади. Аналіз кореляції культурної влади та гендеру здійснено з урахуванням праць П. Бурдьє (проблематика «чоловічого панування»), М. Фуко (проблематика влади-знання, статі та сексуальності), теоретичних розвідок дослідників гендеру С. Бем, С. де Бовуар, Р. Коннелл, Дж. Скотт, І. Хірдман, Н. Чодороу та ін. На основі теорій влади М. Фуко та П. Бурдьє, із застосуванням системного підходу в культурології представлено концепт *культурної влади* як пануючого типу ментальності, як системи дискурсів та регулятивів, що формують уявлення про існуючі в культурі цінності, норми, ідеали, стандарти, виробляють певні моделі тілесності, комунікації, життєві сценарії, характерні для культурно-історичного гендеру. Культурна влада має символічний та дисциплінарний характер, легітимізує контроль над ідентичністю і як контролюючий інструмент культури дозволяє висвітлити і зафіксувати зміни культурної риторики щодо гендерних трансформацій у конкретні історико-культурні періоди. В контексті культурної влади гендер, який на певному історико-культурному етапі сприймається як традиційний, постає у якості *габітусу* (П. Бурдьє).

Культурна влада продукує *гендерні стандарти* – систему нормативів, які визначають наповнення фемінного та маскулінного гендерів, задають моделі реалізації чоловіків і жінок у соціумі. Саме «традиційний» гендерний стандарт та його історико-культурна трансформація постають агентами змін символічної влади. Застосовуючи основні положення теорії І. Хірдман у даному дослідженні, ми обґрунтовуємо позицію, згідно з якою новоєвропейські гендерні стандарти сформувалися у межах системи гендерних контрактів. В основу шлюбних взаємин було покладено контракт годувальника / домогосподарки, який визначив «розподіл» соціального та приватного між гендерами. Проте у періоди кризи культурної парадигми традиційні гендерні стандарти не відповідають викликам соціокультурної реальності. Тоді рушійною силою гендерних трансформацій та своєрідним осередком нового соціокультурного досвіду індивідів постають *гендерні інверсії* – відхилення від закріплених у соціумі норм, які вступають у протиріччя з традиційними гендерними стандартами та маркуються культурою як девіація або маргінес.

У *підрозділі 1.2 «Гендерні інверсії на тлі множинної гендерної ідентичності в сучасній культурі»* підкреслюється революційний щодо традиції характер гендерних інверсій. Тоді як *гендерний інваріант* є варіацією норми, хоч і не завжди позитивно конотованої панівною ментальністю, може відхиляти певні нормативні характеристики гендеру, залишаючись легітимним. Гендерна інверсивність залежить від існуючих у культурі уявлень про гендер та може поступово змінювати ці уявлення, що виявляється у трансформації гендерних стандартів. Інверсії традиційного гендеру минулих епох у майбутньому можуть увійти до складу гендерної норми, а згодом і традиції.

Особливість культурологічного дослідження означеної проблематики полягає у відмові від оціночності гендерних інверсій та в пошуку культурних систем (історичних, інституційних), в яких ці інверсії проблематизувалися культурою, суспільною ментальністю. Це пояснює вибір поля дослідження транзитивних епох (періодів кризи культурної парадигми).

На основі досліджень «жіночої ситуації в культурі» С. де Бовуар та розробленої С. Бем концепції гендерних лінз встановлено, що жінка є «культурною інверсією» чоловіка в контексті андроцентричної моделі світу. Зазвичай жіноча інверсивність пов'язана з «вторгненням» жінки до соціального простору та в результаті спробами захоплення «чоловічого» (соціальних сценаріїв, видів діяльності, моделей самопрезентації, елементів костюму тощо).

Інверсії «чоловічого», як правило, пов'язані з кризою геґемонної маскулінності (за Р. Коннелл). У такій ситуації одним зі способів «захисту» від репресивного впливу культурної влади стає гомосексуальність. Така гендерна інверсія чоловіка постає як шлях послаблення соціального та гендерного тиску стосовно маскулінного гендеру, як демонстрація свободи від нав'язаних культурною владою нормативів гендеру та сексуальності.

Ситуація остаточного виходу з-під культурної влади взагалі сприймається нами як неможлива. Ми зосереджуємося на дослідженні інверсій гендеру, які виступають моделями спроб подолання *актуальної* (тієї, яка діє у межах конкретної історико-культурної системи) культурної влади над гендером.

У *підрозділі 1.3 «Ментальний концепт андрогіна: контроль культурної влади»* подано культурологічну інтерпретацію концепту андрогіна як культурного конструкту, що демонструє існуючу в культурі можливість виходу з-під контролю актуальної культурної влади в процесі проблематизації гендеру. Розглянуто існуючі в науці та культурних практиках способи розуміння андрогінності. Встановлено типологізацію шляхів рецепції концепту «андрогін» у гуманітарному дискурсі минулого і сучасності. Виділено наступні підходи: філософсько-міфологічний (Платон), релігійно-філософський (М. Бердяєв, М. Еліаде, В. Соловйов), філософсько-психологічний (З. Фрейд, Н. Хамітов, К. Г. Юнг,), соціально-психологічний (С. Бем, Ш. Берн, Я. Павліщева), постгендеристський (Дж. Дворські, В. Ульянов, Д. Харавей).

Встановлено, що ідея андрогінності актуалізується культурою у транзитивні епохи, коли гендерна традиція не відповідає викликам економічного та повсякденного життя свого часу. На кшталт архетипу, перебуваючи у культурній свідомості, андрогін з'являється з її надр як прагнення рівноваги, гармонії, виключного статусу й самодостатності. Цей конструкт служить спробою послаблення гендерного антагонізму, що виникає у зв'язку з актуалізацією гендерних інверсій, їхнього конфлікту з культурною владою та гендерною традицією. В іншому випадку, андрогін як культурний конструкт допомагає владі посилювати контроль за соціумом та розширювати рамки цього контролю, наприклад, включаючи до соціального простору маргінальні з точки зору традиції елементи («маскулінних» жінок, гомосексуалів тощо). З іншого боку, андрогін як код, що розпізнається культурою та певною частиною її носіїв, дозволяє окремим індивідам

розширювати та варіювати власні життєві сценарії на шляху до набуття автономії в різних її аспектах у протистоянні культурній владі.

Другий розділ «Пошуки шляхів подолання дихотомії чоловіче/жіноче: історико-культурний аналіз» присвячений дослідженню динаміки гендеру в історико-культурному аспекті на матеріалі транзитивних епох – через дослідження взаємодії гендерних інверсій (зокрема в аспекті андрогінізації) та культурної влади як чинників гендерних змін.

У підрозділі 2.1 «Античний тип культурної влади та гендерні інваріанти» на матеріалі дослідження міфологічної культури та її практик з'ясовано, що як певна ментальна модель першотворення конструкт андрогіна посилається на первісну єдність Всесвіту взагалі та людського Космосу зокрема. Андрогінність у міфологічній культурі є знаком божественного в людському світі. Через неприродність такого стану речей наділені андрогінними характеристиками індивіди певним чином виключаються з простору профанного, сакралізуються або демонізуються (вожді, шамани, царі).

В античній культурі андрогінність вперше підлягає рефлексії (Платон). Процеси творення полісу, який у гендерному сенсі має характер жорсткої патріархатності та роздільності гендерних світів, потребують громадянської ідентифікації обох гендерів попри принципову культурну зразковість маскулінності. Способом подолання жорсткості патріархату, з одного боку, і гендерного розділення античного полісу, з іншого, стає конструкт «андрогіна повсякденного». Оскільки античне суспільство має гомосоціальний характер, чоловіча гомосексуальність не проблематизується культурою і постає у формі інваріанту норми, що, на нашу думку, виходить з наявного в культурній свідомості конструкту андрогіна. Так само розширення в межах аттичного полісу та розвиток в інших полісах гендерних ролей і стереотипів фемінності стають можливими за умов поширення конструкту андрогіна в період пізньої класики та еллінізму. З'являється прошарок жінок, які вирішують власні комунікативні проблеми в чоловічій поведінковій парадигмі. Такі жінки – *соціальні андрогіни* – обирають чоловічі моделі поведінки, вводячи у фемінний гендер елементи андрогінії. Завдяки наявній в концепті андрогіна ідеї автаркії ці моделі поступово переходять у ранг взірця та поведінкової норми, що з часом призводить до розширення владних меж щодо жіночого гендеру.

У *підрозділі 2.2 «Гендерні інверсії та інваріанти у гендерній системі європейського Середньовіччя»* встановлено особливості гендерної системи пізнього Середньовіччя: жорсткий бінарний поділ, асиметричність та патріархатність, що підтримуються церковною традицією, зосередженість символічного капіталу в полі маскулінного гендеру, депресивна сексуальність. Ми розглядаємо контроль над сексуальністю, її ментальну регламентацію як один з основних інструментів культурної влади цієї доби. Культурний конструкт андрогіна стає, таким чином, способом уникнення «приречення на вираження статі» (М. Фуко) при визнанні тіла гріховним вмістилищем душі. На зміну античній бісексуальності приходить середньовічна «асексуальність», яку втілює гендерний інваріант чернецтва. Андрогінність як принцип «повної відмови» від статі та сексуальності характеризується тілесною амбівалентністю,

відмовою від усього земного, що забезпечує свободу від мирського життя і «пастки» гендеру. Це обмежує інструктивність культурної влади щодо певної групи індивідів (монахів і монахинь, членів релігійних братств, бегінок тощо). Цей інваріант чоловіка і жінки є частиною середньовічної гендерної норми з ознаками маргінесу. Такий гендерний ліфт особливо актуальний для жінки, адже дозволяє через «відмову» від статі зайняти «чоловічу» позицію у світі, розширити життєві сценарії та види діяльності, отримати доступ до символічного капіталу і навіть право *говорити* від імені жінок (Христина Пізанська та ін.). Стереотип «вічної діви» як варіація середньовічного андрогіна означає позбавлення гендерних ролей та стереотипів, які роблять жінку підпорядкованою чоловікові. В окремих випадках цей стереотип не тільки певним чином виводить жінку з-під контролю символічної влади, але й робить її носієм останньої (Жанна д'Арк, Єлизавета Тюдор).

Ренесансна «чоловіча» модель андрогіна пов'язана здебільшого з кризою геґемонної маскулінності, що призводить до інверсій чоловічого гендеру та необхідності формування альтернативних моделей маскулінності. Ритуальна гомо/бісексуальність в італійських містах мала елітарний характер, підкреслювала виключний статус її носіїв, поставала послаблюючим механізмом, певною мірою знімала гендерну напругу, пов'язану з великою відповідальністю чоловіків за соціальний світ. Особливість зазначеного соціокультурного простору дозволила створити новий візуальний канон – ренесансного андрогіна-ангела. Гендерні інверсії та інваріанти центрувалися через конструкт тілесного андрогіна, що дозволило окремим індивідам (митцям) через семантику андрогінності реабілітувати фігуру Творця в собі.

У *підрозділі 2.3 «Гендерні інверсії у протистоянні культурній владі Нового часу»* показано, що культурна влада XIX ст. через потребу соціуму в розширенні домінуючих гендерних стандартів захоплює конструкт андрогіна та воліє перетворити його на інструмент контролю. Приклад такої експансії демонструє нова (романтична) модель шлюбу. Подружжя перетворюється на «колективного андрогіна» на противагу «великому світові», що на практиці є спробою влади врятувати авторитет традиції. У цьому ж ряду опиняється новий андрогінний персонаж культури цього періоду – романтичний герой. Необхідність гендерних трансформацій призводить до створення інваріанту маскулінності у межах культурної влади, тому відбувається акумулювання певних характеристик «жіночого» чоловічим гендером.

Означений період характеризується зростанням «жіночого компоненту» та підсиленням «жіночих голосів» у культурі. Через активне вбудовування жінки в економічне життя перед культурою постає проблема вироблення нових жіночих соціальних сценаріїв, способів комунікації між статями. Проте на соціальному рівні, незважаючи на певні зрушення у культурній свідомості та економічній структурі соціуму, перемагає гендерна традиція, яка підтримує патріархатність гендерного світу. Тому для реалізації у соціальному просторі жінці потрібно тією чи іншою мірою «перетворитися на чоловіка» (Жорж Санд).

Культурна модель андрогіна певною мірою знімає напругу конфлікту гендерної традиції та гендерних інверсій. На рівні філософської рефлексії

(філософія романтиків, «Серафіта» О. де Бальзака), мистецьких пошуків (низка західноєвропейських художників ІІ половини ХІХ - початку ХХ ст.), літературних стратегій (З. Гіппіус), гендерної гри у певних прошарках суспільства (денді), індивідуальних життєвих сценаріїв ідея андрогінності дозволяє окремим індивідам розширити межі традиційних гендерів та певним чином вийти з-під контролю культурної влади. Проте на рівні офіційної риторики культури інверсії маркуються негативно («Сарразін» О. де Бальзака), а спроби перетворити інверсію на інваріант не просто зазнають суспільного осуду, а караються санкціями з боку культурної влади (О. Уайльд).

Резюмуючи усе вищезазначене, підкреслимо, що гендерні зрушення цього періоду підготували плацдарм для подальших трансформацій наповнення фемінного та маскулінного гендеру через появу численних інверсій, інваріантів та їхню легітимізацію в межах символічної і навіть дисциплінарної влади.

Третій розділ «Гендерні інверсії як варіанти виходу за межі актуальної культурної влади» присвячений дослідженню сучасної культурної ситуації з огляду на її розвиток, з одного боку, по лінії виходу індивідів з-під культурної влади через інваріанти та інверсії гендеру, а з іншого – по лінії спроб влади засвоїти нові гендерні елементи, категоризувати їх та створити систему інструкцій для регулювання суспільства при панівному типі множинної ідентичності.

У *підрозділі 3.1 «Сучасні художні практики як способи подолання владного контролю над тілом»* досліджено візуальні мистецтва та художні практики (зокрема вітчизняні), в яких осмислюються, демонструються і практично артикулюються настанови щодо гендеру, що на підсвідомому чи навіть партійно-свідомому (феміністичний рух) рівні розгортаються в повсякденності. У центрі мистецьких експериментів опиняються інверсії тіла (через творче дистанціювання від тіла, самоспоглядання, самодемонстрацію). Тіло постає полем артикуляції влади над людиною в культурі взагалі та над жінкою в гендерній системі зокрема.

Представлено напрями осмислення і презентації гендерних інверсій тіла в сучасних художніх практиках, зокрема в українському арт-просторі. Серед них виявлено такі напрями: актуалізація традиційно табуйованих тілесних норм і практик, десакралізація «істинно жіночої» тематики; звернення мисткині до чоловічої риторики самопрезентації; дистанціювання від тіла (асексуальність) як варіант ескапізму культурної влади; варіації на тему «третьої статі» і постлюдини; використання іронії та провокації в рецепції тіла; створення інваріантів тілесності як спроба розширити межі гендерного стандарту.

У *підрозділі 3.2 «Андрогінні ремінісценції у соціокультурних практиках сьогодення»* встановлено форми і смисли масових гендерних інверсій, пов’язаних із суттєвою зміною смислового простору культури і культурної влади при сталому тяжінні останньої до бінарності та асиметричності гендерної системи. Проаналізовано інверсії тілесності та сексуальності в культурі на матеріалі широкого спектру соціокультурних практик: Високої та вуличної моди, реклами, шоу-індустрії, постів у соцмережах і блогах, інтернет-артів, повсякденних практик, що демонструють взаємопроникнення «чоловічого» та

«жіночого», а також зростання варіативності всередині загальноприйнятих стандартів тіла. У дискурсі інтернет-простору все частіше з'являється спеціальний термін для характеристики означеного явища – *gender-bender*, що О. Вайнштейн визначає як розширення та пом'якшення меж гендеру.

Все вищезазначене постає не лише як осмислення розширення і без того доволі флексибільного гендеру індивідами, а й свідоцтвом невідповідності традиційних настанов культурної влади новим соціальним завданням особистості. Особистість все частіше в різний спосіб публічно маніфестує своє небажання відчувати себе чоловіком чи жінкою, відкидає гендерну дихотомію і використовує в культурних практиках андрогінні ремінісценції.

У *підрозділі 3.3 «Гендерні інверсії як спосіб розширення та трансформації культурної влади»* проаналізовано інверсії жіночої і чоловічої тілесності та сексуальності на рівні повсякденності, а також найбільш суттєві інверсії сім'ї як традиційного інструменту культурної влади і точки перетину двох гендерних світів. Виявлено такі варіанти інверсивності:

1. *Інверсія естетичних аспектів тілесності.* Повторне привласнення тіла проходить шляхом інверсії традиційних стандартів – «перегортання» класичного трактування тілесності, краси і сексуальності. На підставі застосування принципу бінарних опозицій виявлено такі інверсії: бінар «ідеальне тіло / звичайне тіло»; vitels-бінар; бінар «краса / краса недосконалості»; бінар «молодість / старість»; бінар «товарна штучність / природність»*;* гендерна інверсія піклування про тіло.

2. *Інверсії щодо табуйованих аспектів тілесності.* Йдеться про повсякденні практики, в тому числі у віртуальному просторі, що демонстративно висвітлюють «приховані» колись теми вагітності, регул, асексуалізованих геніталій, інверсії жіночого та чоловічого, що довгий час залишалися не артикульованими, отже, не означеними культурою (прояви хвороби, інвалідності, статевого диморфізму тощо).

3. *Інверсії рецепції та артикуляції сексуальності.* Йдеться про численні практики оголення поза еротизмом та сексуальністю, а також про зміни суспільного сприйняття людської сексуальності взагалі (проблеми харасменту, об'єктивації, певні аспекти романтичної і сексуальної комунікації між статями).

Встановлено, що гендерна інверсивність стосунків чоловіка і жінки на рівні соціально-економічного та емоційного життя підтримується зниженням рівня інструктивності щодо стандарту сім'ї. Родина все частіше постає як «закриті від світу» відносини, в яких партнери самостійно визначають розподіл ролей. Культурна влада поступово втрачає контроль над сім'єю, яка має тенденцію до маргіналізації. При цьому в українському культурному просторі попри існування низки інверсій спостерігається значно більше тяжіння до традиційного стандарту сім'ї, ніж у західному світі.

На кожному етапі розширення гендерних і тілесних практик, руху в напрямку андрогінії, гендерні інверсії демонструють тимчасовий вихід з-під актуальної культурної влади. При цьому процес розвитку і розширення гендеру пов'язаний зі змінами культурної влади щодо гендеру взагалі та особистості як носія певних гендерних стандартів зокрема. Отже, незабаром за виходом з-під

культурної влади певної критичної маси носіїв традиції гендерні стандарти розширюються, унормовуючи те, що раніше було гендерною інверсією, перетворюючи останню на інваріант (наприклад, легалізація одностатевих шлюбів у низці сучасних країн). Таким чином, не лише змінюється культурна норма, а й відновлюється владний контроль над індивідом в сенсі гендерних і тілесних практик. Культура потребує динаміки, яку породжує дихотомія влади та індивідів. Вихід окремих елементів (інверсії) за межі контролю культурної влади спричиняє трансформації семіотичного простору культури, зокрема у її гендерному аспекті. У цих складних процесах концепт андрогіна відіграє роль моделі розширення гендеру, з одного боку, а з іншого – ментального унормування та понятійного обмеження процесу змін.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставленої мети та визначених завдань результати дослідження дозволяють зробити такі висновки.

1. Встановлено ключову роль гендерних інверсій та інваріантів у процесі еволюції гендеру. Доведено, що гендерні інверсії постають «вмістилищем» нового культурного досвіду індивідів у транзитивні епохи та рушійною силою еволюції смислового наповнення культурно-історичного змісту гендеру, взаємного розвитку гендерних стандартів і провідної ментальності доби. Гендерні інверсії визначено як відхилення від закріплених у соціумі гендерних стандартів та культурних норм, що маркуються культурою як девіація або маргінес. Інверсії зазвичай перебувають в опозиції до того, що панівна ментальність доби вважає за гендерну традицію, та мають революційний характер стосовно офіційного дискурсу культури. Натомість гендерні інваріанти знаходяться у межах норми: деформуючи певні нормативні характеристики гендеру, вони залишаються легітимними. Вступаючи у взаємодію з гендерним інверсіями, культурна влада як контролюючий інструмент культури відсікає їх або частіше поглинає, перетворюючи на гендерні інваріанти. В такий спосіб здійснюється розширення як самого поняття культурної норми (зокрема гендерних стандартів), так і семіотичного поля культури.

2. На основі теорій влади П. Бурдьє і М. Фуко та теоретичних розвідок щодо проблематики гендеру і влади (С. Бем, С. де Бовуар, М. Маєрчик, Р. Коннелл, І. Хірдман та ін.) уточнено концепт культурної влади. Це пануючий тип ментальності, система дискурсів та регулятивів, яка задає уявлення про існуючі в культурі цінності, норми, ідеали, стандарти, виробляє моделі тілесності, поведінки, комунікації, життєві сценарії, зокрема, характерні для культурно-історичного гендеру. Культурна влада постає інструментом, що дозволяє висвітлити та зафіксувати як зміни риторики культури щодо гендеру, так і визріваючі гендерні трансформації в конкретні історико-культурні періоди. В роботі акцентується взаємовплив культурної влади та гендерної ідентичності як двох сторін процесу культурно-історичного розвитку.

Культурна влада постає інструментом засвоєння та актуалізації індивідуального і колективного культурного досвіду, здійснює та легітимізує контроль культури над особистістю через систему певних приписів чи обмежень. Однак зміни самої культурної системи, що особливо проявляється в періоди кризи культурної парадигми, призводять до невідповідності сталих гендерних стандартів викликам реальності. Тоді культурна влада над гендером змушена звужуватися чи розширюватися, часом суттєво змінюватися (як в добу Середньовіччя стосовно пізньої античності). Саме такі транзитивні епохи постають найбільш репрезентативними для дослідження еволюції гендеру.

3. Встановлено, що культурна влада продукує гендерні стандарти – комплекс характерних для певної культурної системи гендерних ролей, стереотипів, нормативів, які визначають наповнення маскулінного та фемінного гендерів, задають моделі реалізації чоловіків і жінок у соціумі. Згідно з проведеним історико-культурним аналізом встановлено, що протягом історії людства перед носіями фемінної та маскулінної ідентичності стояли кардинально різні соціокультурні завдання. Відповідно соціальні сценарії для чоловіків і жінок принципово відрізнялися та зазвичай мали взаємовиключний характер, що підтримувалося дискурсом культурної влади. Водночас виявлено, що розвиток культури як середовища побутування людини кожного разу ставить нові, а в періоди змін культурної парадигми принципові виклики. В цих умовах значну роль у трансляції і проблематизації нового соціокультурного досвіду відіграють гендерні інверсії та інваріанти, наявні в культурних практиках. В транзитивні епохи «критична маса» цих останніх зростає, і вони починають змінювати не тільки наповнення гендерного стандарту, але й смислове поле культурної влади і культури взагалі.

4. Обґрунтовано, що «андрогін» постає як культурний конструкт, що демонструє принципову можливість виходу з-під контролю актуальної культурної влади в процесі проблематизації гендеру в культурі. Виявлено, що ідея андрогінності актуалізується культурою в транзитивні епохи в ситуації культурної кризи. Перебуваючи в культурній свідомості на кшталт архетипу, андрогін як культурний взірець «досконалої людини» з'являється з її надр та символізує прагнення рівноваги, гармонії і самодостатності в різних проявах. Він слугує спробою послаблення гендерного тиску, спричиненого актуалізацією гендерних інверсій: заміняє собою гендерні елементи, антагоністичні традиції. В певні періоди андрогін засвоюється владним дискурсом, зокрема у ситуації, коли гендерна традиція не відповідає соціокультурним викликам свого часу. З іншого боку, андрогін як код, що розпізнається культурою та певною частиною її носіїв, дозволяє окремим індивідам варіювати власні життєві сценарії на шляху набуття автономії в різних її аспектах у протистоянні культурній владі.

5. Розглянуто історико-культурні способи подолання культурної влади над гендером через різні символічні та / або соціальні варіації андрогіна, до яких так чи інакше зводяться гендерні інверсії та інваріанти:

«Тілесний андрогін». У мистецтві транзитивних епох – Відродження та рубежу XIX-XX ст. – простежується формування особливого естетичного

канону тіла, що символічно поєднує в собі «чоловіче» та «жіноче». Це надає зображеним образам ореол специфічної «андрогінної» сакральності та ангелічності (або відчуття чогось диявольського, що означає непокірність божественній, отже культурній владі).

Андрогінність як принцип «відмови» від статі, тіла й сексуальності. Така (анти)гендерна модель становить основу чернецтва як гендерного інваріанту в культурі пізнього Середньовіччя. Відмова від значної частини гендерних нормативів, ролей і стереотипів, які приписуються «звичайним» чоловікам та жінкам, позбавляє культурну владу змоги заявити свої інструкції.

«Соціальний андрогінізм». У роботі представлено категорію «соціальних андрогінів» для позначення індивідів, які суміщають у собі «чоловіче» і «жіноче», реалізують гендерно нетипові (щодо традиції) соціальні сценарії, моделі поведінки і тілесності, виконують ненормативні гендерні ролі. Таким чином, вони розширюють межі традиційних гендерів, перетворюючись на інверсії та інваріанти. Завдяки низці соціокультурних та економічних причин «соціальний андрогінізм» більш притаманний жінці.

На основі праць С. Бем, С. де Бовуар та ін. уточнено поняття фемінності, що постає як інверсія стосовно норми маскулінності в андроцентричних культурах. Це визначає особливості проблематизації «жіночого» у транзитивні епохи через призму «чоловічого» погляду. Більш конкретно це означає закріпленість жінки за сферою приватного та однозначність жіночих соціальних сценаріїв, які підтримуються традицією. Отже, для жінок «соціальний андрогінізм» постає можливим шляхом розширення спектру соціальних ролей і уникнення контролю чоловічої влади; механізмом захоплення символічної і соціально-політичної влади; можливістю стати «жіночим голосом» у культурі та / або реалізуватися як творчий Суб'єкт.

Гомосексуальність як інверсія чоловічого гендеру, що тяжіє до андрогінності. Поняття гомосексуальності розглянуто не стільки як певний тип сексуальної орієнтації, скільки як альтернативна (інверсивна стосовно традиції) варіація чоловічого гендеру, що слугує можливим шляхом послаблення гендерної напруги (криза геґемонної маскулінності за Р. Коннелл) у транзитивні епохи. У XXI ст. культурна влада перетворює гомосексуальність на гендерний інваріант, принаймні, на рівні офіційної публічної риторики.

6. Діахронічний та синхронічний аналіз гендерних систем минулого показав, що одним з основних інструментів контролю культурної влади над гендером є соціальний інститут сім'ї. На історико-культурному матеріалі транзитивних епох (друга половина XIX ст., рубіж XX-XXI ст.) виявлено, що сім'я як соціальний інститут і повсякденна культурна практика зазвичай довше, ніж окремі індивіди, перебуває під стійким впливом гендерної традиції. Вона є механізмом продукування й підтримки традиційних гендерних стандартів (нормативів, стереотипів, ролей). Зокрема це стосується подальшого розмежування та поляризації можливих соціальних сценаріїв для жінок та чоловіків. Проте, починаючи з XX ст., сім'я постає полем продукування гендерних інверсій та має тенденцію до маргіналізації. При цьому українська

сім'я, попри існування низки інверсій та інваріантів, виявляє значно більше тяжіння до традиційного стандарту, ніж родина у західному світі.

7. Сучасні мистецькі та соціокультурні практики постають певним способом вивільнення тіла з-під актуальної культурної влади. Проведений аналіз дозволив виявити такі основні напрямки осмислення та презентації гендерних інверсій, зокрема інверсій тіла у художніх практиках кінця XX - початку XXI ст.: 1) актуалізація традиційно табуйованих тілесних норм та практик; 2) використання чоловічої риторики, зокрема риторики жорсткості або об'єктивації тіла, що дає змогу жінці зайняти чоловічу, тобто владну позицію; 3) дистанціювання від тіла – до асексуальності (андрогінності) як варіанту «втечі» від гендерної влади над тілом; 4) художні варіації на тему «третьої статі» та постлюдини; 5) використання іронії та провокації у рецепції тіла; 6) створення інваріантів тілесності як спроба розширити межі традиційного гендерного стандарту.

8. В сучасній культурі трансформація гендерних стандартів та поява численних інверсій, інваріантів гендеру розгортається на тлі ситуації множинної ідентичності та кризи ідентичності взагалі. Інверсії тіла та гендеру набувають поширення в культурі у вигляді художніх практик, соціально-політичних і суспільних рухів, соціальних флешмобів і фотопроектів, являють себе у провідних модних тенденціях, публічних дискусіях, постах у соцмережах, у повсякденних практиках – через взаємопроникнення чоловічого та жіночого або через зростання варіативності всередині загальноприйнятих стандартів тіла і гендеру. Інверсії переважно реалізують себе в такий спосіб: 1) «втеча» від культурної влади (художні практики, «гендерні ігри» медійних персон, практики моди); 2) боротьба з тиском влади через притаманну їй жорстку інструктивність щодо тіла і гендеру (соціально-політичні рухи, практики моди); 3) спроби рефлексії щодо культурної влади над тілом і гендером (художньо-мистецькі практики).

Культура як складна система потребує динаміки, яку і породжує дихотомія традиції і новації, з одного боку, та культурної влади й індивідів як носіїв гендерної інверсивності, з іншого. Сучасна культура характеризується «критичною масою» гендерних інверсій та інваріантів, а тілесні зразки, соціальні сценарії, моделі комунікації та самопрезентації мають переважно соціально і тілесно андрогінний характер. Водночас спостерігається певна криза сталої культурної влади: традиційні гендерні стандарти не відповідають викликам сучасності. «Реальне» наповнення категорій фемінності та маскулінності суттєво відрізняється від традиційного, має низку варіацій. Позитивна і негативна конотованість гендеру виявляється неоднозначною. Натомість культурна влада, функціями якої є не тільки контроль і покарання, але й категоризація і легітимізація гендерних елементів, прагне до однозначності в інструкціях. Сьогодні на місце «провідної інструкції» щодо гендеру претендують принципи толерантності та політкоректності. Проте розмитість та часом невірне трактування цих понять постають актуальними та навіть болючими проблемами культури глобалізованого світу та водночас відкривають шлях для подальших досліджень гендерної проблематики.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях, що затверджені МОН України як фахові за напрямом культурологія:

1. Копилова Н. О. Міфологема андрогінності та гендерні аспекти сучасної культури (український контекст) // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. 2013. Вип. 19 (2). С. 223-229.
2. Копилова Н. О. Образ андрогіна як культурна метафора досконалої людини: від романтичного ідеалу до сучасності // Культура України: зб. наук. пр. Х.: ХДАК, 2014. Вип. 46. С. 144-151.
3. Копилова Н. О. Міфологема андрогіна в образотворчому мистецтві та художній творчості: історія та сучасність // Аркадія. Мистецтвознавчий та культурологічний журнал. 2014. № 3 (40). С.62-68.
4. Копилова Н. О. Культура Срібної доби: спроби подолання дихотомії чоловіче / жіноче (на прикладі життєтворчості Зінаїди Гіппіус) // Аркадія. Мистецтвознавчий та культурологічний журнал. 2015. № 1 (42). С.116-120.
5. Копилова Н. О. Мотиви андрогінності в образотворчому мистецтві першої половини XX ст. // Культура України: зб. наук. пр. Харків. 2015. Вип. 48. С. 108-117.
6. Копылова Н. А. Гендерные провокации в искусстве (на примере «бородатых женщин») // Аркадія. Мистецтвознавчий та культурологічний журнал. 2015. № 4 (45). С.88-92.

Статті у наукових фахових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних:

7. Копилова Н. О. Інверсії тілесності у контексті гендерних трансформацій (на прикладі сучасних українських художніх практик) // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. 2019. Вип. 31. С. 86-92.

Статті в міжнародних наукових виданнях:

8. Копилова Н. О. Гендерна ідентичність у соціокультурному контексті сучасності: трансформація сприйняття «чоловічого» та «жіночого» в культурі // Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences, V (20), I.: 120, 2017. P. 35-40.
9. Копилова Н. О. Гендерні виміри влади: стереотип «Вічної діви» // Evropský filozofický a historický diskurz. 2018. Volume 4, Issue 4. P. 98-104.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

10. Копилова Н. О. «Чоловіче» та «Жіноче» у сучасній українській культурі: спроби подолання дихотомії // Научные труды SWorld. Том 19 Искусствоведение, архитектура и строительство. История. Туризм и рекреация. Выпуск 2 (39). Иваново: «Научный мир», 2015. С. 4-11.
11. Копылова Н. А. Гендерные провокации в искусстве (на примере «бородатых женщин» И. Чичкана») // Мистецтву дозволено все? Матеріали наукової конференції 21-23 жовтня 2015 року. – Одеса, 2015. С. 37-39.
12. Копылова Н. А. Гендерное беспокойство: поиски новых культурных доминант // Проблеми культурної ідентичності в актуальному мистецтві та

музейній практиці. Матеріали наукової конференції 14-16 вересня 2016 року. Одеса, 2016. С. 27-28.

13. Копилова Н. О. STREET FASHION як простір культурної ідентичності // Креативне місто як простір формування культурної ідентичності: Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції 13-15 вересня 2017 року. Одеса: ОНПУ, 2017. С. 28-31.

14. Копилова Н. О. Тілесність як маркер культурної ідентичності: сучасні практики бодіпозитиву // Соціально-гуманітарний вісник: зб. наук. пр. Вип. 22. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2018. С. 35-36.

15. Копилова Н. О. Гендерні стереотипи як важелі жіночої влади // Соціально-гуманітарний вісник: зб. наук. пр. Вип. 34. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2020. С. 98-100.

Публікації, що додатково засвідчують результати дослідження:

16. Копилова Н. О. Ідея андрогінності в античній культурі // Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філософія. Культурологія. Соціологія. 2014. Т. 27 (66). № 1. С. 97-104.

17. Копилова Н. О. Міфологема андрогінності: від архаїчної традиції до постгендерної ідентичності // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Культурологія. 2014. Вип. 14(1). С. 34-46.

18. Копилова Н. О. Міфологема андрогіна як втілення сенсу кохання у театрально-сценографічній діяльності Марка Шагала // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого. 2014. Вип. 15. С. 146-150.

АНОТАЦІЯ

Копилова Н. О. Еволюція гендеру: проблематизація гендерних інверсій – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата культурології за спеціальністю 26.00.01 – Теорія та історія культури. Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Міністерство культури та інформаційної політики України, Київ, 2021.

Здійснене комплексне культурологічне дослідження гендерної проблематики культури через виявлення взаємовпливу гендерних інверсій та культурної влади як чинників гендерних змін у контексті соціокультурних трансформацій. Висвітлено особливості еволюції гендеру через проблематизацію і послідовне засвоєння культурою гендерних інверсій та інваріантів у періоди кризи культурної парадигми. Взаємодію культурної влади та гендерних інверсій представлено у контексті боротьби традиції і новації. Гендерні інверсії та інваріанти, присутні у соціокультурних практиках, виконують функції акумуляції, проблематизації і трансляції нового соціокультурного досвіду. Розглянуто історико-культурні способи подолання культурної влади над гендером через різні варіації культурного конструкту андрогіна, до якого зводяться гендерні інверсії та інваріанти.

Актуалізовано проблему дослідження сучасних мистецьких практик, зокрема в українській культурі, як способів подолання культурної влади над гендером. Проведений аналіз дозволив виявити основні напрямки осмислення та презентації гендерних інверсій, зокрема інверсій тіла, в художніх та соціокультурних практиках кінця XX - початку XXI ст.

Ключові слова: *гендер, гендерна інверсія, гендерний інваріант, культурна влада, гендерний стандарт, андрогін, андрогінія, соціальний андрогін, тілесність, гендер-бендінг, транзитивні епохи, традиція і новація.*

SUMMARY

Kopylova N. O. The evolution of gender: the problematization of gender inversions. – On the rights of a manuscript.

Thesis for the Degree of Candidate of Cultural Studies by specialty 26.00.01 – Theory and History of Culture. National Academy Managerial Staff Culture and Arts, Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine, Kyiv, 2021.

The dissertation conducts a cultural study of the gender issues of culture through the identification of the mutual influence of gender inversions and cultural power as factors of gender changes in the context of socio-cultural transformations. The methodological basis of the study has a complex, interdisciplinary nature, which allows highlighting the features and the peculiarities of the evolution of gender on a broad historical and cultural material through the problematization and assimilation of gender inversions and invariants by the culture in concrete transitive (crisis) epochs. In this context gender inversions and invariants, which exist in socio-cultural practices, fulfill the functions of accumulation, transmission and problematizing new socio-cultural experience. It has been established that gender inversions are usually in opposition to the state of things that the dominant mentality of the day considers to be a gender tradition. By most culture carriers gender inversions are perceived as those which have deviations from the gender and cultural standards existing in the society, come into conflict / struggle with them, and are revolutionary in relation to the ruling discourse. At the same time gender invariants deform certain normative characteristics of one gender or another, but remain gender-legitimate. During the periods of changes of the cultural paradigm, the “critical mass” of gender inversions and invariants grows, that leads to transformations of gender standards.

On the basis of historical and cultural analysis of transitive epochs and consideration of the modern socio-cultural and artistic practices the dichotomy of gender inversions and cultural power has been explored – in the context of the struggle and mutual influence of traditions and innovation. The category of “cultural power”, arising from the theoretical developments of M. Foucault and P. Bourdieu, is considered in the mental-symbolic aspect of culture. The research made clear that the cultural power has a symbolic and disciplinary character, legitimizing the control of culture over the personality through a system of certain prescriptions or restrictions. It is especially revealed in the periods of crisis of the cultural paradigm that the changes in the cultural system lead to inconsistencies of traditional gender standards with the

challenges of socio-cultural reality. By interacting with gender inversions, cultural power decomposes them or, more often, absorbs them, turning into gender invariants.

The interaction of cultural power and gender inversions in transitive eras is considered in particular in aspects of androgynization. The research clarifies the understanding of the category of androgyny within the limits of the culturological approach and analyzes the approaches of reception of the concept “androgyny” in the humanitarian discourse. Historical and cultural methods of overcoming the cultural power over gender are considered through various variations of the cultural construct of androgyny, to which gender inversions and invariants are reduced.

The dissertation actualizes the problem of studying actual artistic practices (in particular Ukrainian art) as ways of overcoming the cultural power over genders. The analysis made it possible to identify the main areas of understanding and presentation of gender inversions, in particular body inversions, in the artistic and socio-cultural practices of the late 20 - early 21 centuries. In today's culture the transformation of gender norms and the appearance of multiple inversions and invariants spread out in the situation of multiple identity and crisis of identity in general.

Key words: *gender, gender inversion, gender invariant, cultural power, gender standard, androgyny, androgynism, social androgyny, corporeality, gender-bending, transitive epochs, tradition and innovation.*

Підписано до друку 22.01.2021
Формат 60х90/16. Ум. друк. арк. 1,2
Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman»
Тираж 100 прим. Зам. № 21/001-а

Видавець і виготовлювач
С.Л. Назарчук
65009, Одеса, Фонтанська дорога, 10.
Тел. 050 905 23 77. E-mail: selen_odessa@ukr.net
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7024 від 23.12.2019.